

Despre istorie

Eric HOBBSAWM (1917–2012), „cel mai respectat istoric britanic”, s-a născut în Egipt, într-o familie evreiască din Alexandria. Și-a făcut studiile la Viena și la Berlin, iar din 1933, la Londra. A studiat la St. Marylebone Grammar School, Londra, și la King's College, Cambridge, devenind lector la Catedra de istorie de la Universitatea Birkbeck din Londra, în 1947, și profesor, în 1970. În ultimii ani a predat la New School for Social Research din New York. A fost membru al Academiei Britanice și al Academiei Americane de Arte și Științe. Valoarea operei științifice i-a fost recunoscută și apreciată cu importanta distincție Companion of Honour, în 1998.

Autor prolific, cu un real talent literar, a reușit să transpună istoria într-un limbaj accesibil, publicând peste 30 de lucrări. Toate cărțile sale au fost traduse în mai multe limbi. Cele mai cunoscute patru volume ale sale, care cuprind istoria lumii de la 1789 până la 1991, au apărut în versiune românească la Editura Cartier: *Era Revoluției* (1789–1848); *Era Capitalului* (1848–1875); *Era Imperiului* (1875–1914); *Era Extremelor* (1914–1991). La aceeași editură a mai apărut, în 2016, *Globalizare, democrație și terorism*.

A fost pasionat de jazz, semnând, sub pseudonimul Francis Newton, rubrica de critică muzicală a ziarului *New Statesman*.

La moartea lui Eric Hobsbawm, survenită la 1 octombrie 2012, Niall Ferguson nota în *The Guardian*: „Într-o vreme când diferențe ideologice foarte mici dau, în mod curent, ocazia pentru atacuri încrâncenate la persoană, Hobsbawm ar trebui să servească drept exemplu pentru felul în care oamenii civilizați pot avea păreri diferite în privința unor mari probleme, căzând, în schimb, de acord în privința multor alora”.

Traducătorul, **Radu SĂNDULESCU**, este redactor de carte și colaborator la diverse publicații cu profil literar din București și din provincie.

Traduceri (din engleză): Arthur Koestler, *Întuneric la amiază*, Editura Albatros, 1991 (împreună cu Sanda Aronescu), Eric Hobsbawm, *Era Revoluției 1978–1948*, Editura Cartier, 2000, Martyn Rady, *Țării, Rusia, Polonia și Ucraina*, Editura All, 2002, Arthur C. Clarke, *2061: A treia odisee*, Editura Nemira, 2013, ș.a.; (din franceză) Fabre d'Olivet, *Geneza după Moise*, Editura Antet, 1996.

Eric HOBSEBAM

DESPRE
ISTORIE

Traducere din engleză de Radu SĂNDULESCU

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Chișinău: str. București, nr. 68. E-mail: cartier@cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic

Eric Hobsbawm

ON HISTORY

Abacus (Londra), 2008

Eric Hobsbawm

DESPRE ISTORIE

Ediția I, martie 2017

© The Trustees of the Eric Hobsbawm Literary Estate, 1997

© 2017, Editura Cartier, pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Hobsbawm, Eric.

Despre istorie/ Eric Hobsbawm; trad. din engl. de Radu Săndulescu; cop.: Vitalie Coroban. – Chișinău:

Cartier, 2017 (Tipogr. „Comb. Poligr.”). – 384 p. – (Colecția „Cartier istoric”/ coord. de Virgil Pâslariuc,

ISBN 978-9975-79-902-7). Indice de nume : p. 365-385. – 700 ex.

ISBN 978-9975-86-143-4.

93/94

H 68

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
Capitolul 1. Înăuntrul și în afara istoriei.....	13
Capitolul 2. Sentimentul trecutului	24
Capitolul 3. Ce anume ne poate spune istoria despre societatea contemporană?	43
Capitolul 4. Privind înainte: Istoria și viitorul.....	58
Capitolul 5. A făcut oare istoria progrese?.....	81
Capitolul 6. De la istoria socială la istoria societății.....	99
Capitolul 7. Istorici și economiști: I.....	129
Capitolul 8. Istorici și economiști: II	149
Capitolul 9. Partizanat	169
Capitolul 10. Ce anume îi datorează istoricii lui Karl Marx?.....	192
Capitolul 11. Marx și istoria.....	214
Capitolul 12. Toate popoarele au o istorie.....	231
Capitolul 13. Istoria britanică și <i>Annales</i> : o notă.....	240
Capitolul 14. Despre renașterea narațiunii	249
Capitolul 15. Postmodernism în pădure	258
Capitolul 16. Despre istorie din jos.....	270
Capitolul 17. Curioasa istorie a Europei.....	289
Capitolul 18. Prezentul ca istorie.....	303
Capitolul 19. Putem oare scrie istoria Revoluției Ruse?.....	318

Capitolul 20. Barbaria: ghidul utilizatorului.....	333
Capitolul 21. Istoria identității nu este suficientă	350
<i>Indice de nume</i>	365

Prefață

Istoricii cu mințile cel mai puțin înclinate spre filosofie pot cu greu evita reflecțiile asupra subiectului lor. Chiar și atunci când pot, e posibil să nu fie încurajați să facă așa ceva, căci solicitările de conferințe și simpozioane, care au tendința de a spori pe măsură ce istoricul îmbătrânește, sunt mai ușor de satisfăcut prin generalități decât prin cercetare propriu-zisă. În orice caz, înclinația interesului contemporan este către chestiunile conceptuale și metodice ale istoriei. Teoreticienii de toate tipurile dau târcoale pașnicilor turme de istorici, care pasc pe bogatele pășuni ale surselor lor primare sau își rumegă publicațiile unii altora. Câteodată chiar și cel mai puțin combativ simte imboldul de a se confrunța cu atacatorii săi. Nu se pune problema că istoricii, prezentul autor aflându-se printre ei, sunt necombativi, cel puțin atunci când au de-a face cu scrierile celorlalți. Unele dintre cele mai spectaculare controverse academice au fost purtate pe câmpurile lor de luptă. Prin urmare, nu este surprinzător faptul că cineva care a profesat vreme de cincizeci de ani a produs, în timp, reflecțiile asupra subiectului său care au fost adunate în această colecție de articole.

Deși multe dintre ele sunt scurte și nesistematice – în majoritatea lor, limita o constituie ceea ce poate fi spus într-o conferință de cincizeci de minute –, ele sunt totuși o încercare de a face față unui set coerent de probleme. Acestea sunt de trei tipuri care se suprapun. În primul rând, mă preocupă uzul și abuzul istoriei atât în societate, cât și în politică, precum și înțelegerea și, sper eu, remodelarea lumii. Mai specific, discut despre valoarea sa pentru

alte discipline, îndeosebi în științele sociale. Din acest punct de vedere, aceste articole constituie, dacă vrei, o publicitate pentru meseria mea. În al doilea rând, ele sunt despre ceea ce s-a întâmplat în trecut printre istorici și alți cercetători erudiți. Ele includ atât studii și evaluări critice ale diferitelor tendințe, cât și mode și intervenții istorice în dezbateri, de exemplu, despre postmodernism și cliometrie. În al treilea rând, ele sunt despre propriul meu fel de istorie, cu alte cuvinte, despre problemele centrale cu care ar trebui să se confrunte toți istoricii serioși, despre interpretarea istorică pe care eu am descoperit-o ca fiind cea mai utilă în timp ce am făcut acest lucru și, de asemenea, despre căile în care istoria pe care am scris-o poartă marca vârstei, educației, convingerilor și experienței mele de viață. Cititorii vor găsi, probabil, că fiecare articol este, într-un fel sau altul, relevant pentru toate.

Punctele mele de vedere asupra tuturor acestor probleme ar trebui să fie evidente din text. Cu toate acestea, doresc să adaug câteva cuvinte de clarificare în legătură cu două teme din această carte.

În primul rând, despre *spunerea adevărului cu privire la istorie*, spre a utiliza titlul unei cărți scrise de niște prieteni și colegi ai autorului¹. Apăr cu tărie opinia conform căreia ceea ce investighează istoricii este real. Punctul din care istoricii trebuie să plece, indiferent cât de departe ar termina ei, este fundamental și, pentru ei, o distincție absolut centrală între un fapt care poate fi stabilit și ficțiune, între afirmații istorice bazate pe evidență și supuse evidenței și cele care nu sunt.

A devenit la modă în recentele decade, nu în ultimul rând printre oamenii care se socotesc ca fiind de stânga, să se nege că realitatea obiectivă este accesibilă, având în vedere că ceea ce numim „fapte” există doar ca o funcție a unor concepte și probleme anterioare formulate în termenii acestora. Trecutul pe care îl studiem constituie doar un construct al minților noastre. Un atare construct este în principiu la fel de valid ca și altul, indiferent dacă poate fi sprijinit de logică și evidență sau nu. Atâta vreme cât formează o parte a

¹ Joyce Appleby, Lynn Hunt și Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York, 1994).

unui puternic sistem de credințe, nu există, cum ar veni, nicio modalitate în principiu de a decide că relatarea biblică despre creația pământului este inferioară celei propuse de către științele naturale: ele sunt pur și simplu diferite. Orice tendință de a pune sub semnul întrebării aceasta constituie „pozitivism”, și niciun termen nu indică o respingere mai comprehensivă decât aceasta, cu excepția empiricismului.

Pe scurt, eu cred că fără distincția dintre ceea ce este și ceea ce nu este așa nu poate exista istorie. Roma a învins și a distrus Cartagina în războaiele punice, nu invers. Este o altă chestiune felul în care noi asamblăm și interpretăm eșantionul ales de noi de date verificabile (ceea ce poate include nu doar ceea ce s-a întâmplat, ci și ce anume gândeau oamenii despre asta).

De fapt, puțini relativiști au curajul plener al convingerilor lor, cel puțin când e vorba de a decide în atari chestiuni precum dacă Holocaustul lui Hitler a avut loc sau nu. Totuși, în orice caz, relativismul nu va fi mai eficace în istorie decât este el în tribunale. Dacă un acuzat de o crimă este sau nu este vinovat depinde de evaluarea demodatelor dovezi pozitiviste, dacă atari dovezi sunt disponibile. Toți cititorii nevinovați care se trezesc în boxa acuzaților vor avea câștig de cauză dacă vor apela la acestea. Avocații celor vinovați sunt cei care recurg la liniile postmoderne de apărare.

În al doilea rând, despre abordarea marxistă a istoriei cu care sunt asociat. Cu toate că este imprecisă, eu nu tăgăduiesc etichetarea. Fără Marx nu aș fi dezvoltat vreun interes special pentru istorie, care, așa cum era predată în prima jumătate a anilor '30 într-un *Gymnasium* conservator german și de către un admirabil profesor liberal într-un liceu din Londra, nu constituia un subiect care să inspire. Aproape cu siguranță nu aș fi ajuns să îmi câștig existența ca istoric academic de meserie. Marx și domeniile de activitate ale tinerilor marxiști radicali mi-au dat subiectul cercetării și au inspirat modul în care am scris despre ei. Chiar dacă am considerat că mari părți din abordarea marxistă a istoriei trebuiau aruncate la gunoi, încă aș continua să îmi arăt respectul, prodând, dar nu necritic, față de ceea ce japonezii numesc *sensei*, un maestru intelectual față de care cineva are o datorie ce nu poate fi răsplătită. Așa după cum

se întâmplă, eu continui (cu calificările care vor fi găsite în aceste articole) să consider că „concepția materialistă asupra istoriei” a lui Marx reprezintă de departe cel mai bun ghid al istoriei, așa după cum marele cărturar din secolul al XIV-lea Ibn Khaldun a descris-o, și anume:

Înregistrarea societății umane, sau a civilizației mondiale; a schimbărilor care au loc în natura acelei societăți...; a revoluțiilor și războaielor unui grup de oameni împotriva altuia, cu regatele și statele care rezultă cu felurile lor ranguri; a diferitelor activități și ocupații ale oamenilor, fie pentru agonisirea traiului sau în felurite științe și meșteșuguri; și, în general, a tuturor transformărilor pe care le suferă societatea prin însăși natura sa².

Este cu siguranță cel mai bun ghid pentru cei asemenea mie, al căror domeniu l-au constituit apariția capitalismului modern și transformările lumii de după sfârșitul Evului Mediu european.

Dar ce anume este, cu exactitate, un „istoric marxist”, spre deosebire de un istoric ne-marxist? Ideologii din ambele tabere ale războaielor seculare pe care le-am trăit o mare parte din acest secol au încercat să stabilească linii și incompatibilități diferențiatore clare. Pe de o parte, autoritățile fostei URSS nu au reușit să traducă niciuna din cărțile mele în rusește, chiar dacă autorul lor era cunoscut ca fiind un membru al Partidului Comunist și un editor al ediției englezești a *Operele complete* ale lui Marx și Engels. Conform criteriilor ortodoxiei lor, ei nu erau „marxiști”. Pe de altă parte, mai recent, nu a fost găsit niciun editor francez „respectabil” care să fie dispus să traducă volumul meu *Age of Extremes [Epoca extremelor]*, probabil pe motivul că este prea șocant din punct de vedere ideologic pentru cititorii parizieni, sau, mai plauzibil, pentru cei care erau așteptați să recenzeze cartea în cazul în care ar fi fost tradusă. Totuși, așa după cum încearcă să arate articolele mele, istoria disciplinei care investighează trecutul a fost, de la sfârșitul secolului

² Citat în Charles Issawi (ed. și trad.), *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis (1332-1406)* (Londra, 1950), pp. 26-27.

al XIX-lea, cel puțin până când nebulozitatea intelectuală a început să se așeze peste peisajul ideologic în anii '70, una de convergență și nu de separație. Paralelismul dintre școala *Annales* din Franța și istoricii marxști din Marea Britanie a fost deseori remarcat. Fiecare tabără o vedea pe cealaltă angajată într-un proiect istoric similar, deși cu o genealogie intelectuală diferită și cu toate că, după cât se pare, politica celor mai proeminenți exponenți ai lor era departe de a fi identică. Interpretări identificate mai demult în mod exclusiv cu marxismul, ba chiar cu ceea ce am numit eu „marxism vulgar” (vezi mai jos, pp. 197-200) au penetrat istoria convențională într-un grad extraordinar. Se poate afirma fără dubiu că, în urmă cu jumătate de secol, cel puțin în Marea Britanie, doar un istoric marxist ar fi sugerat că apariția conceptului teologic în Evul Mediu european este cel mai bine explicată prin deplasarea fundamentului economic al Bisericii de la bazarea pe darurile unui mic număr de nobili bogați și puternici la o temelie financiară mai largă. Și totuși, cine ar putea să-l catalogheze pe eminentul medievalist Sir Richard Southern, sau pe Jacques le Goff, a cărui carte a recenzat-o din această perspectivă în anii '80, drept un adept sau simpatizant ideologic, dar mai puțin politic, al lui Marx?

Cred că această convergență este binevenită pentru una dintre temele centrale ale acestor eseuri, și anume că istoria este angajată într-un proiect intelectual coerent și a făcut progrese în înțelegerea modului în care lumea a ajuns să fie așa cum este în ziua de azi. Firește, nu aș dori să sugerez că nu se poate și nu trebuie să distingem între istoria marxistă și cea ne-marxistă, deși încărcătura ambelor acestor containere este diversă și prost definită. Istorici în tradiția lui Marx – iar aceasta nu îi include pe toți cei care se denulesc cu această titlatură – au o contribuție semnificativă de adus la această strădanie colectivă. Dar ei nu sunt singuri. Și nici nu ar trebui ca munca lor, sau a altcuiva, să fie judecată în conformitate cu etichetele politice pe care ei sau alții li le pun la rever.

Eseurile strânse aici au fost scrise în diferite perioade de-a lungul ultimilor 30 de ani, în principal sub formă de prelegeri sau contribuții la conferințe și simpozioane, câteodată sub formă de recenzii sau contribuții la acele ciudate cimitire academice, *Fest-*

schriften sau colecții de studii prezentate unui coleg academic la vreo ocazie care necesită sărbătorire sau apreciere. Publicul pentru care am scris se întinde de la audiența generală, îndeosebi în universități, și până la grupuri specializate de istorici sau economiști de profesie. Capitolele 3, 5, 7, 8, 17 și 19 sunt publicate pentru prima dată, cu toate că o versiune a Capitolului 17 în textul original în limba germană, susținută ca prelegere în legătură cu nemțescul *Historikertag* anual, a fost publicată în *Die Zeit*. Capitolele 1 și 15 au fost publicate pentru prima dată în *New York Review of Books*. Capitolele 2 și 14, în revista istorică *Past and Present*, Capitolele 4, 11 și 20 au apărut în *New Left Review*, Capitolul 6, în *Daedalus*, revista Academiei Americane pentru Arte și Științe, Capitolele 10 și 21, în *Diogenes*, publicată sub auspiciile UNESCO. Capitolul 13 a apărut în *Review*, sub auspiciile lui Fernand Braudel Center al Universității de Stat din New York de la Binghampton. Capitolul 18 a fost publicat sub formă de broșură la Universitatea din Londra. Detalii din *Festschriften* pentru care au fost scrise Capitolele 9 și 16 sunt oferite la începutul acestor capitole, așa după cum, în general, sunt datele despre textele originale și, acolo unde e necesar, ocazia cu care au fost compuse. Le mulțumesc tuturor acestora, iar acolo unde e necesar și pentru permisiunea de a le republica.

E. J. Hobsbawm
Londra, 1997

Înăuntrul și în afara istoriei

Acest articol a fost prezentat ca prelegere de deschidere a anului universitar 1993-1994 la Universitatea Central-Europeană de la Budapesta, adică s-a adresat unui corp de studenți veniți în primul rând din fostele țări comuniste ale Europei și URSS.

A fost publicat ulterior sub titlul „The New Threat to History” [„Noua amenințare la adresa istoriei”] în New Review of Books, 16 decembrie 1992, pp. 62-65, și, în traducere, în mai multe alte țări.

Este o onoare să fiu rugat să deschid acest an universitar al Universității Central-Europene. Este, de asemenea, o senzație curioasă să fac acest lucru, având în vedere că, deși sunt un cetățean britanic născut englez la a doua generație, eu sunt de asemenea o persoană din Europa Centrală. Într-adevăr, în calitate de evreu, sunt unul dintre membrii caracteristici ai diasporei de popoare din Europa Centrală. Bunicul meu a venit la Londra de la Varșovia. Mama mea era vieneză, la fel ca și soția mea, deși ea vorbește acum mai bine italiana decât germana. Mama soției mele încă vorbea maghiara pe când era fetiță, iar părinții ei, la un moment dat în timpul vechii monarhii, dețineau un magazin în Herțegovina. Soția mea și cu mine am fost odată la Mostar spre a da de urma lui, în vremea în care încă exista pace în acea nefericită parte din Balcani.

În trecut, eu însumi am avut legături cu istorici maghiari. Prin urmare, am venit la voi ca o persoană din afară, care este, de asemenea, într-o manieră piezișă, o persoană din interior. Ce pot să vă spun?

Doresc să vă spun trei lucruri.

Primul dintre ele se referă la Europa Centrală și de Est. Dacă vii de acolo, și presupun că voi aproape toți veniți de acolo, sunteți cetățeni ai unor țări al căror statut e de două ori nesigur. Nu pretind că nesiguranța constituie un monopol al central- și est-europenilor. Ea este, probabil, în zilele noastre mai universală decât a fost vreodată. Cu toate acestea, orizontul vostru este deosebit de întunecat. Pe parcursul vieții mele, fiecare țară din partea voastră de Europă a fost cuprinsă de război, cucerită, ocupată, eliberată și reocupată. Fiecare stat din ea are o formă diferită față de cea pe care o avea atunci când m-am născut eu. Doar șase dintre cele douăzeci și trei de state care umplu acum harta dintre Trieste și Urali existau la momentul nașterii mele, sau ar fi existat dacă nu ar fi fost ocupate de vreo armată sau alta: Rusia, România, Bulgaria, Albania, Grecia și Turcia, pentru că nici Austria post-1918, nici Ungaria post-1918 nu se pot compara cu adevărat cu Ungaria habsburgică sau cu Cisleithania. Mai multe au luat ființă după Primul Război Mondial, și mai multe după 1989.

Ele includ mai multe țări care nu au avut niciodată de-a lungul istoriei statutul de stat independent în sensul modern, sau care l-au avut pentru scurt timp – pentru un an sau doi, pentru o decadă sau două – și l-au pierdut, deși unele dintre ele l-au recâștigat de atunci: cele trei state baltice, Belarus, Ucraina, Slovacia, Moldova, Slovenia, Croația, Macedonia, ca să nu mergem mai departe înspre est. Unele dintre ele s-au născut și au pierit în timpul vieții mele, precum Iugoslavia și Cehoslovacia. Este ceva perfect comun pentru locuitorul vârstnic al vreunui oraș central-european să fi avut, succesiv, documentele de identitate a trei state. O persoană de vârsta mea din Lemberg sau Cernăuți a trăit în patru state, spre a nu mai pune la socoteală ocupațiile din timpul războiului; un om din Muncacs e posibil să fi trăit în cinci, dacă punem la socoteală autonomia de moment din 1938 a Ruteniei Subcarpatice. În epoci mai civilizate, precum în 1919, lui sau ei li s-ar fi oferit opțiunea de a-și alege cetățenia dorită, dar după cel de-al Doilea Război Mondial el sau ea a avut mai multe șanse de a fi expulzat forțat sau integrat forțat în noul stat. Care este locul cuiva din Europa Centrală și de Est? Cine este el sau ea? Întrebarea a fost reală pentru foarte mulți dintre

ei și continuă și acum să fie. În anumite țări ea este o chestiune de viață și de moarte, în aproape toate ea le afectează și câteodată le determină statutul legal și șansele de supraviețuire.

Totuși, există o altă incertitudine, mai colectivă. Cea mai mare parte a Europei Centrale și de Est aparține acelei părți a lumii pentru care diplomații și experții Națiunilor Unite au încercat din 1945 încoace să inventeze eufemisme politicoase: „subdezvoltate” sau „în curs de dezvoltare”, adică sărace ori înapoiate la modul relativ sau la cel absolut. În anumite privințe nu există o diferențiere clară între cele două Europe, ci mai degrabă o pantă către est sau către vest a ceea ce am putea numi principalul lanț muntos sau creastă a dinamismului cultural și economic european, care se întindea din nordul Italiei peste Alpi până în nordul Franței și Țările de Jos și a fost prelungit peste Canalul Mânecii în Anglia. Poate fi evidențiat în rutele comerciale medievale și în harta distribuției arhitecturii gotice, precum și în cifrele pentru PNB-ul regional în Comunitatea Europeană. De fapt, în ziua de azi această regiune continuă să fie coloana vertebrală a Comunității Europene. Totuși, în măsura în care există o linie istorică de separație între Europa „avansată” și cea „înapoiată”, ea era localizată, aproximativ, prin mijlocul Imperiului Habsburgic. Știu că oamenii sunt sensibili la astfel de probleme. Ljubljiana se consideră a fi cu mult mai aproape de centrul civilizației decât, să spunem, Skopje, Budapesta decât Belgradul, iar guvernul actual de la Praga nici nu dorește să fie numit „central-european” de frică să nu fie contaminat prin contactul cu Estul. El declară cu insistență că aparține în mod exclusiv Vestului. Totuși, părerea mea este că nicio țară sau regiune din Europa Centrală și de Est nu s-a considerat pe sine ca situându-se în acel centru. Cu toatele priveau în altă parte căutând un model pentru a fi cu adevărat avansate și moderne, chiar și, bănuiesc, clasa mijlocie educată de la Viena, Budapesta sau Praga. Ele cu toatele priveau către Paris și Londra, la fel după cum intelectualii de la Belgrad și Ruse priveau către Viena – chiar dacă, în conformitate cu cele mai acceptate standarde, Republica Cehă și părți ale Austriei din prezent alcătuiau o parte din zona avansată industrială a Europei, iar din punct de vedere cultural Viena, Budapesta și Praga nu aveau absolut niciun motiv să se simtă inferioare altora.

Istoria țărilor înapoiate în secolul al XIX-lea și al XX-lea reprezintă istoria încercării de a ajunge din urmă lumea mai avansată imitând-o. Japonezii din secolul al XIX-lea au luat ca model Europa, europenii occidentali de după cel de-al Doilea Război Mondial au imitat economia americană. Povestea Europei Centrale și de Est în secolul XX este, în linii mari, aceea a încercării de a recupera urmând mai multe modele, unul după altul, și nereușind. După 1918, când majoritatea țărilor succesoare erau noi, modelul îl constituia democrația occidentală și liberalismul economic. Președintele Wilson – poartă oare gara centrală din Praga din nou numele lui? – era sfântul de hram al regiunii, cu excepția bolșevicilor care mergeau pe drumul lor. (De fapt, și ei urmau modele străine: Rathenau și Henry Ford). Așa ceva nu a funcționat. Modelul s-a prăbușit din punct de vedere politic și economic în anii '20 și '30. Marea Criză Economică a distrus democrația multinațională chiar și în Cehoslovacia. Mai multe astfel de țări au încercat apoi sau au flirtat pentru scurt timp cu un model fascist, care păreau povestea de succes economică și politică din anii '30. (Suntem înclinați să uităm că Germania nazistă avea un succes remarcabil în depășirea Marii Crize Economice.) Nici integrarea într-un sistem economic al Germaniei Mari nu a funcționat. Germania a fost învinsă.

După 1945 majoritatea acestor țări au ales, sau s-au trezit silite să aleagă, modelul bolșevic, care era în mod esențial un model de modernizare a economiilor agrare înapoiate prin revoluție industrială planificată. Acest lucru nu a fost, prin urmare, niciodată relevant pentru ceea ce este acum Republica Cehă și pentru ceea ce a fost până în 1989 Republica Democrată Germană, dar a fost relevant pentru cea mai mare parte a regiunii, inclusiv pentru URSS. Nu trebuie să vă spun despre deficiențele economice și slăbiciunile sistemului, care în cele din urmă au dus la prăbușirea sa, și cu atât mai puțin despre sistemele politice intolerabile, din ce în ce mai intolerabile, pe care le-a impus în Europa Centrală și de Est. Cu atât mai puțin trebuie să vă aduc aminte incredibilele suferințe pe care acesta le-a impus popoarelor fostei URSS, îndeosebi în timpul perioadei de fier a lui Iosif Stalin. Și totuși trebuie să spun, cu toate că mulți dintre voi nu veți fi încântați de cele spuse de mine, că

până la un punct a funcționat mai bine decât orice altceva după prăbușirea monarhiilor în 1918. Pentru cetățenii de rând ai țărilor mai înapoiate din regiune – să zicem Slovacia și o mare parte din Peninsula Balcanică – a constituit, probabil, cea mai bună perioadă din istoria lor. S-a destrămat din cauza faptului că sistemul a devenit, din punct de vedere economic, din ce în ce mai rigid și mai nefuncțional, și mai ales din cauză că s-a dovedit practic incapabil să genereze sau să utilizeze inovații, în afară de faptul că înăbușea originalitatea intelectuală. În plus, a devenit imposibil de ascuns față de populațiile locale faptul că alte țări făcuseră progrese materiale cu mult mai mari decât cele socialiste. Dacă vreți să ne exprimăm altfel, s-a prăbușit din cauză că cetățenii de rând erau indiferenți sau ostili și din cauză că regimurile însele își pierduseră încrederea în ceea ce se prefăceau că fac. Totuși, oricum l-ai privi, el s-a prăbușit în cel mai spectaculos mod în perioada 1989–1991.

Iar acum? Există un alt model pe care toată lumea se grăbește să-l urmeze, democrația parlamentară în politică și extremele unui capitalism al pieței libere în economie. În forma prezentă el nu este cu adevărat un model, ci în primul rând o reacție față de ceea ce a dispărut înainte. E posibil să se sedimenteze spre a deveni mai practic – dacă este lăsat să se sedimenteze. Totuși, chiar dacă ar face acest lucru, în lumina istoriei de după 1918 nu sunt multe șanse ca această regiune, posibil cu excepții minime, să reușească să intre în clubul țărilor „cu adevărat” avansate și moderne. Rezultatele imitării președintelui Reagan și a doamnei Thatcher s-au dovedit dezamăgitoare chiar și în țări care nu au fost distruse în război civil, haos și anarhie. Ar trebui să adaug că nici rezultatele urmării modelului Reagan-Thatcher în țările originii sale nu au fost încununate de succes la modul strălucit, dacă îmi veți permite o discretă afirmație britanică.

Prin urmare, în ansamblu, popoarele din Europa Centrală și de Est vor continua să trăiască în țări dezamăgite de trecutul lor, probabil într-o mare măsură de prezentul lor, și nesigure în privința viitorului lor. Aceasta este o situație extrem de periculoasă. Oamenii vor căuta pe cineva de învinovățit pentru eșecurile și nesiguranțele lor. Mișcările și ideologiile care au cele mai mari șanse de a bene-

ficia de pe urma acestei stări de fapt nu sunt, cel puțin în această generație, cele care vor să se întoarcă la vreo variantă a perioadei de dinainte de 1989. Ele au mai multe șanse de a fi mișcări inspirate de naționalismul xenofob și de intoleranță. Cel mai ușor lucru este întotdeauna să îi faci vinovați pe străini.

Ceea ce mă conduce către cea de-a doua părere a mea, și cea principală, care este cu mult mai direct relevantă pentru activitatea unei universități, sau cel puțin pentru acea parte a activității care mă preocupă pe mine în calitate de istoric și de profesor universitar. Căci istoria reprezintă materialul brut pentru ideologiile naționaliste, etnice sau fundamentaliste, tot așa după cum macii reprezintă materialul brut pentru cei care se droghează cu heroină. Trecutul constituie un element esențial, poate *elementul* esențial, în aceste ideologii. În cazul în care nu există un trecut potrivit, el poate întotdeauna fi inventat. Într-adevăr, în natura lucrurilor de obicei nu există trecut complet potrivit, pentru că fenomenul pe care aceste ideologii pretind a-l justifica nu este vechi sau etern, ci nou din punct de vedere istoric. Acest lucru se aplică atât fundamentalismului religios în versiunile sale curente – versiunea ayatollahului Khomeini de stat islamic nu este mai veche de anii '70 –, cât și naționalismului contemporan. Trecutul legitimează. Trecutul conferă un fundal mai glorios unui prezent care nu are multe de sărbătorit. Îmi amintesc că am văzut undeva un studiu despre străvechea civilizație a orașelor din valea Indusului cu titlul *Cinci mii de ani de Pakistan*. Pakistanul nu exista nici în proiect înainte de 1932-1933, când numele a fost inventat de niște studenți militanți. Nu a devenit o solicitare politică serioasă până în 1940. Ca stat, a început să existe doar din 1947. Nu există dovezi ale vreunei legături dintre civilizația din Mohenjo Daro și actualii conducători de la Islamabad, așa după cum nu există între războiul troian și guvernul de la Ankara, care la ora actuală pretinde returnarea, chiar și numai pentru prima expunere publică, a comorii regelui Priam din Troia descoperită de Schliemann. Dar 5000 de ani de Pakistan sună cumva mai bine decât 45 de ani de Pakistan.

În această situație istoricii se trezesc în rolul neașteptat al actorilor politici. Obișnuiam să gândesc că profesiunea istoriei, spre

deosebire de aceea, să zicem, a fizicii nucleare, măcar nu poate dăuna. Acum știu că poate. Studiile noastre se pot transforma în fabrici de bombe asemenea atelierelor în care IRA a învățat să transforme îngrășământul chimic într-un exploziv. Această stare de lucruri ne afectează în două feluri. Avem responsabilitatea față de faptele istorice în general, și pentru criticarea abuzului politico-ideologic al istoriei în particular.

Trebuie să spun câte ceva despre prima dintre aceste responsabilități. N-aș fi avut nimic de spus, cu excepția a două evenimente. Unul este moda curentă la scriitori de a-și baza acțiunea literară pe o realitate documentată în loc să le inventeze, născocind astfel granița dintre faptul istoric și ficțiune. Celălalt este apariția modelelor intelectuale „postmoderniste” în universitățile occidentale, îndeosebi în departamentele de literatură și antropologie, care presupun că toate „adevărurile” care au pretenția de existență obiectivă sunt simple construcții intelectuale – pe scurt, că nu există o diferență clară între adevăr și ficțiune. Dar există, iar pentru istorici, chiar și pentru cei mai antipozitiviști la modul militant dintre noi, capacitatea de a distinge între cele două este absolut fundamentală. Noi nu ne putem inventa adevărurile. Elvis Presley ori a murit, ori n-a murit. La întrebare se poate răspunde fără ambiguitate pe temeiul dovezii, în măsura în care este disponibilă o dovadă credibilă, cum se întâmplă câteodată. Prezentul guvern turc, care neagă încercarea de genocid al armenilor în 1915, fie are dreptate, fie nu. Cei mai mulți dintre noi ar respinge negarea acestui masacru conform discursului istoric serios, cu toate că nu există o manieră la fel de lipsită de ambiguitate spre a alege între felurilele căi de interpretare a fenomenului sau a-l potrivi în contextul mai larg al istoriei. Recent, fanaticii religioși hinduiști au distrus o moschee în Aodhya, după câte se pare pe motivul că moscheea fusese impusă hinduiștilor de către cuceritorul mogul musulman Babur într-un loc deosebit de sacru, care marca locul de naștere al zeului Rama. Colegii și prietenii mei din universitățile indiene au publicat un studiu care arată că (a) până în secolul al XIX-lea nu s-a sugerat că Aodhya este locul de naștere al lui Rama și că (b) moscheea aproape în mod sigur nu a fost construită pe vremea lui Babur. Aș fi vrut să pot spune că

aceasta a avut un puternic efect asupra apariției partidului hinduist care a provocat incidentul, dar cel puțin ei și-au făcut datoria ca istorici, în beneficiul celor care pot citi și sunt expuși la propaganda intoleranței acum și în viitor. Să ne facem și noi datoria noastră.

Puține dintre ideologiile intoleranței se bazează pe simple minciuni sau ficțiuni pentru care nu există dovezi.

În definitiv, a existat o bătălie la Kosovo în 1389, războinicii sârbi și aliații lor au fost înfrânți de către turci, iar acest lucru a lăsat cu adevărat cicatrice adânci în memoria populară a sârbilor, deși acest lucru nu înseamnă că justifică oprimarea albanezilor, care alcătuiesc 90% din populația regiunii, sau pretenția sârbilor că teritoriul le aparține în mod esențial lor. Danemarca nu pretinde partea întinsă din estul Angliei care a fost colonizată și stăpânită de către danezi înainte de secolul al XI-lea, care a continuat să fie numită Danelaw și ale cărei nume de sate continuă să fie daneze, din punct de vedere filologic.

Cel mai obișnuit abuz ideologic al istoriei se bazează pe anacronism, nu pe minciuni. Naționalismul grec îi refuză Macedoniei chiar și dreptul la numele său pe motivul că toată Macedonia este în mod esențial greacă și face parte din statul-națiune grec, după cât se pare din momentul în care tatăl lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, a devenit cărmuitorul teritoriilor grecești din Peninsula Balcanică. Precum orice este legat de Macedonia, aceasta constituie o chestiune departe de a fi academică, dar e nevoie de foarte mult curaj pentru un intelectual grec spre a afirma că, vorbind din punct de vedere istoric, este un nonsens. Nu a existat un stat-națiune grec sau vreo altă entitate politică de sine stătătoare pentru greci în secolul al IV-lea î. Ch., Imperiul Macedonean nu semăna cu un stat-națiune grec sau vreun altul modern și, în orice caz, e foarte probabil că vechii greci îi considerau pe conducătorii macedoneni, așa cum au făcut ulterior și conducătorii lor romani, ca fiind barbari, nu greci, deși ei erau fără îndoială prea politicoși sau precauți spre a spune așa ceva. În plus, Macedonia este din punct de vedere istoric un amestec atât de inextricabil de etnii – nu degeaba și-a dat numele salatei franțuzești de fructe (*macedoine*) – încât orice încercare de a o identifica cu o singură naționalitate nu poate fi corectă. Ca să